
Lotten Gustafsson Reinius

Innanför branddörren: Etnografiska samlingar som medier och materialitet

ATT GÅ NER i museernas föremålsförråd är att lämna *frontstage*.¹ Utställningsmontrarnas exklusiva urval förbyts mot en mer svåröverskådlig mångfald, men också mot andra system för ordnande. På specialbyggda hyllor och i rum som klimatanpassats för olika materialkategorier finns platser också för sådant som aldrig eller sällan visats offentligt: för det oansenliga, trasiga, obegripliga och alltför obehagliga. De bombsäkra och fönsterlösa lokalerna väcker associationer till psykoanalysens teorier om det omedvetna, också för att här saknas kronologi; fragment från olika tider och platser ligger sida vid sida, obundna och öppna för möjliga roller i alternativa berättelser.

Inträdet i Etnografiska museets källare i Stockholm markeras närmast rituellt; man släpps bara in efter att ha angivit sitt skäl, utrustats med särskilda vita handskar, antecknat sitt namn i rullorna och kontrollerats av säkerhetschefen. Att jag fick tillträde under några månader 2003 och 2004 berodde på ett uppdrag jag fått av Statens museer för världskultur: att genomföra en så kallad kvalitativ inventering av samlingar från områden kring Kongofloden, bevarade hos svenska etnografiska museer.² Jag hade accepterat det med tvekan. Som samtidsorienterad etnolog upplevde jag detta som ett otidsenligt forskningsfält, där jag dessutom riskerade att tränga in på en granddisciplins domäner. Mängden verkade avskräckande i sig: det rör sig om

ett vårdkrävande, ojämnt dokumenterat, delvis sönderfallande och dessutom – i många fall genom sin tillkomsthistoria – moraliskt minerat sisyfosprojekt.

I magasinet visade det som ibland brukar kallas föremålsberget den bortvända sidan av sitt mäktiga ansikte! Tidigare generationers storhetsdrömmar och ansträngningar närvarade som ett slags morbida öar av frusen tid, inte helt olika de spår av olycksdrabbade alpinister, som i utrustningar från olika decennier, lär kunna beskådas på väggarna av vissa av världens mer bokstavliga berg. Prydliga rader av mänskliga kranier och en vägg, helt täckt av spjut från flera kontinenter, förde ofrivilligt tanken till en väldig, avväpnad armé. Mängder av vardagliga ting, som korgar och kokkärl, omgav det oerhörda med en mer lugnande men också bitvis bedövande monotoni.

Flertalet av de museisamlingar, som skulle inventeras, fördes till Sverige av personer verksamma i Kongostaten (1885–1908). Under senare år har missförhållandena i detta, den belgiske kung Leopold II:s närmast privata kolonisationsprojekt, fått förnyad internationell uppmärksamhet.³ Den nordiska delaktigheten i en process som involverade organiserat tvångsarbete och kostade miljontals kongoleser livet har också blivit mer allmänt känd.⁴ Till skillnad från tidens nationella kolonier var Kongostaten en fristat, som åtminstone i planeringsfasen och i retoriken, var tänkt som öppen för missionerande och ekonomiska projekt från alla ”civiliserade nationer”. I de av ekonomiska förändringar och unionsupplösning försvagade nordiska länderna tog över ett och ett halvt tusen personer chansen att resa dit.⁵ Bland svenskarna fanns framförallt sjömän, men också officerare som värvats aktivt till Kongostats armé.⁶ De över hundra missionärer som byggde upp sitt fält i nedre Kongo hade mer fristående, och i vissa fall konfliktfyllda, relationer till kolonialmakten.⁷ I de svenska museisamlingarna finns förvärv, gjorda av personer ur alla dessa grupper.

Den kollega jag gjorde inventeringen med, Carl-Axel Silow som fältarbetat i Centralafrika och också har mångårig museierfarenhet, riktade in sig på frågor om föremålens funktioner och provenienser i Kongo medan jag fick ansvar för kulturhistoriska perspektiv på den svenska kontexten.⁸ För att avgränsa arbetet gjorde vi mer noggranna fallstudier av ett mindre antal samlingar, skapade av personer av olika kön och med olika roller i kolonisationsprocessen. Ett komparativt perspektiv föresvävade oss; själv var jag nyfiken på om de olika grupp-

erna samlade olika saker och på så sätt skapade skilda berättelser om Kongo och sig själva. Av de cirka 10 000 föremål från Kongostaten som idag bevaras vid de statliga institutionerna Etnografiska museet i Stockholm och Världskulturmuseet i Göteborg, kommer jag bara att uppehålla mig närmare vid ett mycket litet urval. I den här artikeln fokuseras en knapp handfull, delvis förvånande, förvärv ur samlingar av officeren Axel Svinhufvud, missionären Ruth Walfridsson och sjökaptenen Ludvig Selander.

De föremål jag kommer att diskutera befinner sig alla i olika stadier av förslitning och fysiskt förfall; de är nötta, trasiga och uttorkade. Visuellt är de knappast särskilt anslående och mig veterligen har inget av dem visats för en större allmänhet. De ingår alltså inte i utställningar utan tillhör det välbevakade och sällan beskådade stoff som bidrar till att ge museerna trovärdighet och auktoritet. Som registrerad statsegendom får de inte lämna magasinerna utan särskilda tillstånd och säkerhetsåtgärder. I praktiken är de klassade som mer eller mindre oberörbara. Ytterligare något som förenar mina exempel är att de tidigare burits av människor, som smycken eller plagg. Kanske gör detta att de ovanligt tydligt illustrerar en aspekt av museiföremålen – att de omplacerade tingen genom sin fysiska närvaro kan fungera som ställföreträdare, inte bara för avlägsna platser och sammanhang utan också för frånvarande människor och kroppar.⁹

Etnografiska föremål utmärks just av att de skilts från sina ursprungliga sammanhang och funktioner för att fogas in i nya kontexter.¹⁰ Barbara Kirshenblatt-Gimblett uppehåller sig vid vad man kanske kan kalla en morbida aspekt av detta, nämligen att den första kontextens död och försvinnande ofta är en förutsättning för och intimt förknippad med upprättandet av det nya livet som museiobjekt.¹¹ Vad som kan låta som en rörelse från en tydlig meningsprovins till en annan faller vid närmare betraktande sönder i större komplexitet. De som försökt följa tingens biografier har funnit att det ofta rör sig om närmast stafettliknande serier av betydelseväxlingar och rörelser mellan skilda värdesfärer.¹² Också jag kommer att uppehålla mig vid hur föremål växlar betydelser på ett sådant sätt att de tidiga funktionerna underordnas nya. I andra sammanhang har jag intresserat mig för hur den expressiva kraften hos kongolesiska bruks- och kulturföremål fått ge näring åt berättelser om primitivitet och hedendom på svenska utställningar.¹³ Här är det i första hand föremålets roller i de helheter de

fogats in i av individuella samlare som står i fokus, samt hur dessa roller konserverats, förtydligats och i vissa fall förskjutits genom museets hantering. Bland annat intresserar jag mig för hur samlandet kodats av kulturella föreställningar om klass, ras och kön, samt hur samlingarna i linje med detta skapat och rollbesatt mänsklig agens och trovärdighet. Eftersom mina exempel rör fenomen som konstruerats och laddats med mening vid olika tillfällen är artikelns perspektiv diakront och rörligt snarare än tydligt avgränsat i tid och rum. Tyngdpunkten ligger på den etnografiska samlingen som en medieform, präglad av den intensiva europeiska kolonisationsperioden kring sekelskiftet 1900 men jag intresserar mig också för dess kontinuerliga effekter in i det skrivande nuet.

Mot bakgrund av det etablerade intresset för expressiva konventioner inom etnologin har det legat nära till hands för mig att förstå samlingarna som kulturella former för att bevara och förmedla erfarenhet, mening och makt.¹⁴ I den här artikeln ansluter jag närmare till det mediehistoriska och museologiska forskningsfält där utställningar analyserats som historiskt och kulturellt signifikanta kommunikations-, seende- och upplevelseteknologier.¹⁵ Jag vill prova ett likartat, i jämförelse med studier av etablerade massmedier uppenbart något breddat, mediebegrepp på situationer och genrer som är mindre igenkännbara som offentliga och meningsskapande än utställningar. På så sätt hoppas jag bygga vidare på och vidga den tvärvetenskapliga diskussionen om de mediala och kulturella aspekterna av konkreta sammanföranden (och åtskiljanden) av människor och föremål på museer och världsutställningar. Jag deltar alltså i den analytiska rörelse mot mediernas materialitet, som Anders Ekström uppmärksammar i sitt bidrag till den här antologin, men tänker kanske snarast på den som en omvänd, om än intimt relaterad, förskjutning: som ett försök att rikta mer ljus mot det materiellas, länge underanalyserade, medialitet.

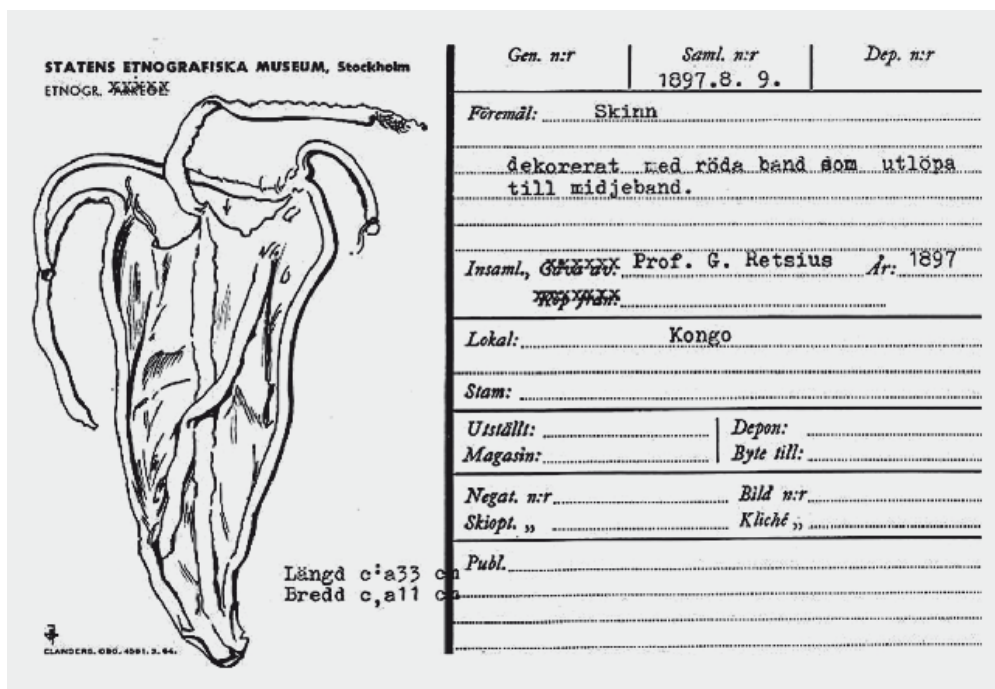
Mediets materialitet, som på sätt och vis är en utgångspunkt, är också något jag tänker problematisera, av rent empiriska skäl. Museernas sätt att hantera sina förvärv ger flera anledningar att bli konfunderad över relationen mellan *logos* och *materia*.¹⁶ De insamlade föremålen närvarar i hög grad i museiarkivens dokument och kataloger, ofta i flerfaldig form, som teckningar, fotografier, måttangivelser, unika nummer och skriftliga beskrivningar. Som fysisk realitet är de betyd-

ligt besvärligare att få grepp om; att få undersöka museiföremål för hand är inte någon självklarhet, ens när man arbetar på museum. Hur kommer det sig att samlingarnas sinnliga konkretion och fysiska existens samtidigt kan framstå som helt centrala för museet och i det närmaste uttraderas av vissa av dess praktiker? Vad spelar museiföremålets materialitet och det sinnliga undertryckandet av den för roll för samlingsmediet? Har oöverbärligheten – utöver sin självklara bevarandefunktion – också en symbolisk effekt? Hur kan man alls förstå samlingarnas kommunikativa kraft när nu tingen i så hög grad blivit isolerade? Ett övergripande problem i den här artikeln rör samlingsmediets sammansatta natur och materialitet: delvis paradoxala förhållanden som blev tydliga först genom det rastlösa kryssandet mellan arkiv och magasin som inventeringen försatte mig i.

Försvunna samlare, försvinnande objekt och samlade försvinnanden

Ett av de samlingsobjekt som inspirerat mig trots – eller kanske rättare delvis på grund av – att jag aldrig fick möjlighet att undersöka det för hand, var ett kvinnoplagg från nedre Kongo.¹⁷ Av en ritning i arkivet kunde jag ungefärligen sluta mig till hur de små skinnbyxorna var tänkta att bäras. I generalkatalogen beskrevs deras funktion i en diskret parentes, som om någon försiktigt sänkte rösten: ”Troligen kvinnligt skydd för könsorganen.”

När jag ville beställa fram plagget till studiemagasinet förklarade konservatorn tålmodigt att det inte gick för sig. Objektet skulle inte tåla en sådan hantering och dessutom skulle det knappast vara värt besväret: ”Det kan du väl tänka dig själv Lotten, hur ett litet stycke läder ska se ut efter hundra år?” Det var bara att gilla läget: vad som en gång varit ett smidigt vardagsplagg hade genomgått ett antal förvandlingar som gjorde det oåtkomligt för mig som fysisk realitet. Den materialitet som ytterst gav legitimitet åt beskrivningen, teckningen och föremålsnumret var inte bara oåtkomlig utan gradvis på väg att försvinna. Och ändå skulle dess medierande verkan bestå, säkrad som den var av isolering och refererande kopior. Museiföremålet framlevde en kluven existens med skilda grader av materialitet; det närvarade dels i flera varianter i arkivet, dubblerat som detaljerad teckning och skriven beskrivning refererande till föremålet i ett tidigare tillstånd, dels som förtvinad och giss-

Museets hantering av samlingarna skapar ett antal dubbleringar – i vissa fall mer hållbara än föremålen själva. Registerkort över föremål 1897.8.9. Okänd tecknare. Etnografiska museet.

ningsvis oigenkännlig materia i en avlägsen del av det väldiga magasin (där det troligen skulle förbli tills det pulveriserats helt).

Vad kan man egentligen dra för slutsatser om samlingsmediet och de insamlade objektens materialitet av det? Samlingen var inte bara, i linje med W. J. T. Mitchells välkända påpekande, ett blandat medium där flera sinnen samverkade.¹⁸ Det verkade också genom flera åtskilda medier, där ett – det konkreta föremålet – samtidigt ställdes i centrum och paradoxalt nog gjordes överflödigt och tömt på flera av de karakteristika som annars förknippas med den fysiska sinnevärlden. Som en fantombild dolde det avtecknade kvinnoplagget en spricka i det sammansatta mediet, en växande avgrund mellan bild och ting. Byxorerna ingick i en mindre föremålssamling namngiven efter donatorn, anatomiprofessorn Gustaf Retzius. Närvaron av ett kroppsnära objekt bland förvärv av en forskare med inriktning på fysisk antropologi förvånade mig inte. Men plagget visade sig vara ett spår av en annan samlare. En enda rad avslöjade att byxan tillhörde de sjuutton föremål i Retzius större donation som samlats av missionären Ruth Walfridsson.

Retzius hade deponerat dem till dåvarande etnografiska avdelningen vid Naturhistoriska riksmuseet 1897 och senare gjort om depositionen till gåva 1901. Detta var alltså något decennium före den riktigt stora insamlingsvågen bland svenska missionärer till museet.¹⁹ Man kan anta att det var Walfridsson, som arbetade många år i det svenska missionsfältet, som låg bakom de jämförelsevis utförliga uppgifterna om föremålen, som alla kom från Mukimbungu. Om byxan stod inte så mycket, men flera andra föremål hade både namn på kikongo och beskrivningar av tillverkning och funktion. Ett envist intresse för arbetsfördelningen mellan kvinnor och män kunde anas i återkommande uppgifter om vilka som använt och producerat tingen. Ruth Walfridsson, vars namn hamnat i skuggan av ett mer välkänt och manligt samlarnamn var inte bara tidigt ute. Hon tycks också ha tillhört de samlande och dokumenterande missionärer som av Johannes Fabian beskrivits som protoetnografer.²⁰

Ingen av de individuella samlingar jag studerade kom att kräva ett lika omfattande rekonstruktionsarbete som Walfridssons. De omkring 70 förvärv jag slutligen hittade hade inte bara sålts vid olika tillfällen utan var också fördelade på fyra olika samlingar, varav bara hälften bar hennes namn. Att Walfridssons identitet som samlare fragmenterats och delvis dolts i arkivet tycks symptomatiskt. Min genomgång av kongolesiska samlingar på de svenska etnografiska museerna innehåller mindre än en handfull kvinnonamn med en försiktig ökning på 1930-talet.²¹ Först på 1970-talet ändras konventionen genom att det börjar bli vanligare att namnge samlingar efter makar. I det etnografiska samlandets gyllene tid – när Walfridsson verkade – tycks samlande ha varit mer tillgängligt för kvinnor som aktivitet än som identitet.

Som många av de första kvinnliga missionärerna kom Walfridsson till Kongo i egenskap av fru, hon var en så kallad missionsbrud, gift med den förste läkaren inom Svenska Missionsförbundet. På ett typiskt sätt togs hon i bruk som lärare för kvinnorna och barnen. Som kvinna i missionen förväntades man egentligen inte evangelisera utan istället bidra till att allmänt höja civilisationsgraden. Walfridsson lät sig nu inte begränsas till detta utan gav sig också av till byar i missionsfältets periferi, ensam och med planscher av Jesus i packningen.²² Hennes samling skiljer sig från de manliga missionärernas på flera sätt. Här finns få av de objekt från andliga och rituella sfärer som ofta dominerar missionärssamlingar och desto fler från en intim och kvinn-

ligt kodad vardagssfär. Utöver några slöjdalster av Walfridssons elever präglas den av textilier, plagg, kokkärl och smycken, som flätade armingar av gräs.

Som helhet speglar samlingen hennes aktiviteter och intressen på flera sätt. I ljuset av hennes missionsgärning framstår det insamlade läderplagget snarast som en trofé i ett slag om normalitet och genus. I brev till missionsvännerna i Sverige framgår att Walfridsson var ytterst engagerad i att förändra den kongolesiska arbetsfördelningen mellan kvinnor och män och i att korrigera, eller hjälpa som hon såg det, de kongolesiska medsystrarna att bli ”anständigt skylda”.²³ Omgivningen skulle ändras tills olikheten mellan henne själv och de andra försvann och ett svenskt 1890-talsgenus stämplas över ett dito kongolesiskt. I ett brev tackar hon en svensk syförening, som sänt enkla men rejäla rutiga klänningar till missionsstationen:

Jag delade ut och Augusta Andersson hjälpte dem att sätta på sig, och det blev ett provande och skrattande, så att aldrig har väl någon av er sett maken. Till slut hade de alla fått sina klänningar och de satte sig ned igen. Men vilken förvandling! Jag kände mig som i en annan omgivning och kom ovillkorligen att tänka på mannen, som hade varit besatt, sittande klädd och vid sina sinnen, så anständiga och trevliga sågo de ut mot förr.²⁴

Beskrivningen kan läsas som en rapport om en – för författaren – underbar estetisk och moralisk förvandling. Liksom det insamlade lilla plagget vittnade den med Ruth Walfridsson om missionens och om föremålens kraft.

Ett heroiskt självporträtt och dess signatur

Walfridssons samling – med dess arkivaliska hanterande – är inte den enda som tycks mediera ett samtida genus. På ett motsvarande sätt präglas Axel Svinhufvuds av tidstypisk maskulinitet. Av denne officers memoarer, *I Kongostatens tjänst* som publicerades posthumt 1942, framgår att hans treåriga tjänstgöring i Kongostaten – liksom för många i hans krets – uppfattades som något av en europeisk manbarhetsrit.²⁵ Nyanländ till hamnstaden Boma svarade Svinhufvud tveklöst på frågan om var han ville bli placerad: ”Så långt in i landet som möjligt!”²⁶ I enlighet

med tidens koloniala poetik föreställdes Kongo ofta som en svårgenomtränglig enhet, där inträngandet i sig var en akt av heroism, möjliggjord bara av flodens tunna band in i det tätande mörkret. Svinhufvud fick vad han begärde: en placering vid den, ur västerländskt, atlantiskt perspektiv avlägsna bifloden Uéllé i övre nordöstra Kongo. Memoarerna spinner sedan som en klassisk hjälteberättelse på färden bort och resan hem. Den beskriver veckolånga vandringar i meterhögt gräs, straffexpeditioner mot ”relativt oskyldiga” byar,²⁷ det mäktiga järnvägsbygget, färder med ”infödingskanot”, vänskapspakter med lokala hövdingar i hans egen ålder och fruktansvärda feberattacker. Som den homeriske hjälten är Svinhufvud oigenkännlig vid hemkomsten.²⁸ Fortfarande ungdomen ärrad och sjuk tar han emot en medalj av Oscar II för tapperhet i strid. Den materialitet som i första hand tycks ersätta hans eget moraliska och fysiska förfall är densamma som får förkroppsliga hans bedrift och överlevnad och dessutom ge ett mått på resans omfattning och längd. Samlaren konstaterar belåtet att hans stora och mycket vackra etnografiska samling kommit hem helt oskadd.²⁹

Samlingen ger alltså – med det fysiskt existerandes konkretion och trovärdighet – uttryck och tyngd åt centrala motiv i den koloniala reseberättelsen. Varje föremål markerar en passerad punkt på den långa färden. Över hundratalet vapen – pilar, spjut, svärd, dolkar och kastvapen av olika slag – dominerar samlingen som också innehåller ett fåtal välgjorda bruksföremål, framförallt exempel på mangbetufolkets drivna elfenbenshantverk (som några stora snidade lurar som använts för att kalla till strid). Intrycket av aristokratiskt krigsmannaideal var uppenbart: här fanns de militärt kodade motsvarigheterna till missions-samlarnas religions- och civilisationstroféer.

De enda föremål i samlingen som först förvånade mig var ett par slitna skor.³⁰ Hur i hela friden förtjänade dessa nötta och visuellt föga imponerande don sin plats i den praktfulla samlingen? Varför hade man valt att spara och senare också att donera (och för museets räkning att ta emot och konservera) de avlagda skorna, som enligt en notering i arkivet burits av samlaren själv under hans tid i övre Kongo? Till skillnad från plagget som Walfridsson hade samlat – och som hon troligtvis aldrig provat själv – vittnade skorna med sina uppåtböjda tåspetsar om att bäraren anpassat sig till det lokala arabiska modet. I det här fallet var jag oförhindrad att undersöka föremålen själv. Trots handskarna av bomull – som konservatorn instruerat mig att bära – kunde jag känna det

Axel Svinhufvuds välanvända skor förser hans samling med avtryck av kropp och erfarenhet. På Etnografiska museet har de accederats som objekt 1943.1.41. Foto: Tony Sandin, Etnografiska museet.

slitna skinnen på ovansidan och sulans segare yta med sprickor i. En uttunnad doft av läder och svett kunde till och med anas. Mer omedelbart och drabbande än något annat i samlingen förmedlade skorna samlarens närvaro som kropp och resan som fysisk erfarenhet. I kontrast till de bländande pjäser som de förts samman med verkade de slitna skodonen närmast som en ställföreträdande men intim beröring.

I en diskussion om hur museiföremål kan eller inte kan göra frånvarande kroppar närvarande, utskiljer Jeffrey Feldman två typer av sådana kontaktpunkter, metonymiska och mimetiska.³¹ Officerens skor – där foten lämnat ett negativt avtryck och slitaget på sulan skvallrade om gångarten – verkade samtidigt på båda sätt: samlaren anades både som en del av en större gestalt och som en imitation av kroppens form. Som ett konkret och fysiskt spår av samlaren och hans agens lyfte de slitna persedlarna in en namngiven huvudperson i objektteatern. Skorna kan ses som ett slags signatur genom vilken samlaren gav sin

samling trovärdighet och autenticitet: ett avtryck av hans personliga erfarenhet. Genom att inlemmas i museets auktoritet fick det individuella också dignitet som en nationellt giltig hjälteberättelse.

I arkivet framstår Svinhufvuds donation som en storstilad aristokratisk gest: föremålen skänktes av änkan när han gått bort. Som Marcel Mauss gjort oss uppmärksamma på är nu en gåva aldrig fri utan ingår som ett led i en serie socialt tvingande transaktioner där värden och erkännandesystem kan bekräftas och bytas.³² Svinhufvud och hans verksamhet i Kongostaten omnämns erkännansamt i generalkatalogen: ett exempel på 1940-talets tidsanda och historieanvändning som är slående i sig. Samlingen har också blivit minutiöst dokumenterad och framstår av skicket att döma som väl omhändertagen. För den diffusionistiska skola som exempelvis intresserade sig för utbredningen av olika sorters vapenornamentik (och regelmässigt knöt sådana mönster till de etniska taxonomier som den koloniala organisationen byggde på och i många fall skapade) kan den ha erbjudit kunskapsstoff. Inget tyder däremot på att Svinhufvuds saker visats på utställningar. När föremålen gick in som ett storslaget offer till museets mörker lyftes något annat ut i offentligt ljus: samlarens bedrift och namn. Uppmärksamheten i pressen var av tillfällig natur, men närvaron i arkiven gjorde anspråk på samma symboliska evighet som de donerade och ömsint vårdade objekten.

Konsten att lämna och hålla kvar

Som många påpekat spelade det svenska sjöfolket en central roll i koloniseringen av Centralafrika.³³ Den väldiga Kongofloden var som en pulserande aorta där koloniserarna och deras tveeggade redskap (prefabricerade hus, skjutvapen, järnvägsräls, biblar, tryckpressar, mynt och mediciner) fördes in och där ofantliga mängder av rågummi, elfenben, bruks- och kultföremål fördes ut.³⁴ Från 1880, när trakterna kring floden och dess delta som bäst höll på att intecknas för kung Leopolds räkning, och fram till 1908, när Belgien tog över den allt sämre beryktade kolonin, arbetade inte färre än 340 svenska sjömän där, i tjänst som lotsar, sjökaptener, maskinister och skeppshantverkare. Ludvig Selander, som verkade i Kongostaten 1893 till 1896 och under tiden förvärvade en av de föremålssamlingar jag analyserat, var en av dem. I likhet med Svinhufvud var han relativt ung när han kom till Kongo, 30 år gammal, och tjänstgjorde under en så kallad *terme*.

Korrespondens mellan Selander och museet visar hur kaptenens föremålssamling donerats i omgångar, inte beredvilligt utan under ivrigt tjat och smicker från dåvarande intendenten Gerhard Lindblom.³⁵ Ett sätt att förstå varför det krävdes närmast övertydliga vinkar och övertalningsförsök för att förmå sjökaptenen att agera som bland andra Svinhufvuds änka gjorde spontant är att betrakta samlingsmediet som kodat av klass. Den status som tillkom en donator utgjorde troligen en mer etablerad och given beståndsdel i tidens aristokratiska (och i linje med tidigare resonemang maskulina) identitet. Som vi ska se tycks tveksamheten i det här fallet också ha haft rent personliga skäl. När det gällde Selander tycks museimannen ha känt sig föranledd att bli mycket explicit om vilken form av ersättning museet tänkte erbjuda:

det vore givetvis av värde för oss att för framtiden få i museets annaler bevara namnet på ytterligare en av de svenskar, som i Kongo hedrat sitt land. Stanley omnämner ju även i ett av sina arbeten att svenskarna voro bland de främsta av hans medhjälpare vid uppbyggandet av den nya staten. [---] Redan nu tar jag mig friheten att fråga, huruvida Kapten har något emot att jag för pressen omnämner denna gåva till Statens etnografiska museum?³⁶

Selander var till en början kallsinnig: ”saken får anstå till vidare”.³⁷ Möjligt hade han hoppats på reda pengar. Några decennier tidigare hade han lyckats sälja en järnklocka till museet för 20 kronor. Efter ytterligare några sköna rader om hur intressant hans senaste sändning visat sig vara (”för forskningen om de olika spjuttypernas utbredning”) gav kaptenen i alla fall med sig.³⁸ Ytterligare en del av samlingen anlände, utan krav på pekuniär ersättning. Utöver fler vapen som knivar, harpuner och pilar, innehåller den olika sorters valuta, som flodhästbetar och tobaksrullar. Förmodligen ägnade sig Selander – i likhet med många andra som färdades längs floden – åt affärer och byten som binäring. I samlingen ingår dessutom en kam, en fotledsring, en korg och en nackpall – föremål som för tanken till en mer privat och kvinnligare sfär. Ett möjligt svar på hur dessa senare föremål kommit i kaptenens ägo får vi tack vare att Lindblom envist fortsatte sin övertalningskampanj. Ännu ett smickrande brev från museet och Selander skickade nämligen en sista låda.³⁹ Man får ett tydligt intryck av att det vilade något känslösamt och brådstörtat över beslutet. Försändelsen skickades med ilgods och gi-

varen betonade att han nu inte hade något mer, som Lindblom kunde fika efter. Innehållet beskrivs av kaptenen som ”sådant som jag ej ville främst avstå”.⁴⁰ Om Selander nappade på de smickrande lockropen eller om han kapitulerade inför museets auktoritet är förstås inget vi vet. Frågan om vad som fanns i den sista försändelsen – och som enligt utsago hade ett särskilt värde för samlaren – kan däremot besvaras.

Bland annat låg där ännu ett par slitna skodon, som också i detta fall burits av samlaren! Kollegorna på Etnografiska museet skrattade lite åt min iver över det. Utgångna skor, intygade de, förekom inte bara hos Svinhufvud och Selander utan i mängder av samlingar, där manliga resenärer fogat in dem som en dokumentation av sin egen metamorfos under den långa resan. Den etnografiska samlingen framstår i ljuset av detta än tydligare som en tidstypisk genre, där individuell erfarenhet böjts efter delade framställningskonventioner. Att skorna tillhörde det sista Selander avstod från förefaller följdriktigt: med dem gav han slutgiltigt bort sin version av en ”Kongosamling”.

Ett annat objekt som Selander skildes från med tvekan var ett halsband med olivfärgade pärlor av glas och porslin uppträdda i flera varv.⁴¹ Det måste en gång ha vilat med viss tyngd runt sin ägares hals. Selander tycks ha känt sig sliten mellan impulsen att berätta och att förtiga någonting om det. ”Sådana pärlhalsband förfärdigades ofta av vit mans svarta ’fru’, då även fibertråd i brist på annat användes. Såväl de små som de stora pärlorna äro sådana som bl.a. användes som betalningsmedel vid inköp av proviant m.m. Det överlämnade pärlbandet har en tid använts som halsband av en ombord å ett av mig förande ångfartyg anställd svart kvinna.”⁴² Halsbandet har alltså sparats av Selander i över 40 år, trots att det är lite trasigt. Han minns – och vill fortfarande berätta – vem som bar det. Samtidigt vilar en påfallande oklarhet över hans framställning. Han går från vaga generaliseringar om ”vit mans svarta ’fru’” till nämnandet av en särskild person. Vem talar han om egentligen och vad är hans egen roll? Fascinerades ångbåtskaptenen av andras erotiska eskapader till den grad att han tillskansade sig och behöll en något voyeuristisk souvenir av dem? Eller var det sin egen relation han beskrev? Om denna fanns kanske flera skäl att vara förtegen. Som anställd kongoles befann sig den nämnda kvinnan i dubbelt underläge i relation till sin kapten, oavsett vilka känslor förhållandet annars hyste. Att alliansen skulle fortsätta eller erkännas hemma i Sverige var troligen ingen möjlighet. Relationer

mellan europeiska tjänstemän och så kallade *menagières* accepterades och till och med uppmuntrades av regimen under Kongostatens inledningsskede. Med tiden blev de emellertid föremål för upprepade sanktioner och förbud, vilket av formuleringar i skrivelserna att döma inte enbart tycks ha berott av omsorg om kvinnorna och de många illegitima barnen utan också av ett eskalerande rasistiskt tänkande.⁴³

Minnen som inte är berättarbara kan lättare anförtros åt ting än ord.⁴⁴ Om de slitna tofflorna gjorde samlaren närvarande i samlingen var kanske smycket ett sätt att dra ut på beröringen av en annan kropp? Museisamlingar erbjuder lösningar på ett dilemma: de gör det möjligt att i någon mån behålla det man inte kan ha kvar.⁴⁵ Innesluten i den museala samlingen säkrades och gömdes det svårhanterliga minnet ännu mer. Genom att ge upp sitt konkreta ägande bytte kaptenen också till sig en symboliskt förevigad tolkningsrätt: de insamlade tingen kommer för alltid att knytas till hans namn. Alliansen som måste förtigas blir ändå konserverad och får del i den nationellt inramade föremålsskatten.

Men frizoner erbjuds sällan utan offer. Samtidigt som kopplingen mellan samlaren och hans souvenirer görs definitiv, blir hans sinnliga umgänge med dem omöjligt. Andra aktörskap och uttrycksmöjligheter får också stryka på foten. Halsbandets alternativa värden och kopplingsmöjligheter – dess tidigare funktioner som dekoration, valuta, kärleksgåva och erövringstrofé – underordnas en mer sluten entydighet i rollen som etnografiskt museiobjekt. Och kvinnan, som en gång trätt och burit det, reduceras till en namn- och svarslös bifigur i någon annans (halvkvädna) berättelse.

Processen speglar naturligtvis något mer än den eventuella personliga relationen mellan kapten Selander och kvinnan som arbetade på hans skepp. Det etnografiska samlandet kan förstås som en kolonial mediepraktik. Utövarna av denna gestaltungsform iscensätter sig själva, som subjekt och första uttolkare, medan föremålen tidigare ägare och producenter reduceras till objekt för handlingar eller till generaliserbara representanter för en folkgrupp. Tendensen förstärks genom den transaktion genom vilken föremålen kommer att ingå i museisamlingen. Som nämnts lyfts donatorn – åtminstone för en tid – fram i offentligheten och får sitt namn förevigat. Människorna som tillverkat och använt föremålen tidigare – som försökt försvara sig med vapnen och göra affärer med valutorna – försätts i en större tystnad, helt en-

Halsbandet som kapten Selander avstod ifrån med tvekan. Föremål nummer 1934.9.139.
Etnografiska museet.

kelt genom att principerna för att ordna tingen i samlingen underordnar det som talar med en annan röst än samlarens. På så sätt konserveras och kommuniceras också den maktasymmetri som en gång präglade insamlandet. Med inspiration från nätverksteoretikern Bruno Latour, kan man notera hur en arbiträr storleksskillnad mellan aktörer ges hållbarhet och självklarhet genom relationer som upprättas mellan – i detta fall – museiinstitutioner, mänskliga individer, bevarande- och sorteringspraktiker, texter, bilder och insamlade ting.⁴⁶

Ett sammansatt medium av varierande hållbarhet

Att den etnografiska samlingen är ett medium som besitter och verkar genom materialitet kan tyckas som en självklarhet. Den instinktiva förståelsen av en samling är som en mängd av medvetet sammanförda föremål. I artikeln har jag också diskuterat exempel på insamlade ting som äger en kommunikativ kraft genom sin sinnlighet och konkretion. Christopher Woodward menar att uppskattningen av ruiner bygger på upprättandet av en dialog mellan en inkomplett verklighet och en betraktarens fantasi.⁴⁷ Något liknande gäller de insamlade och drastiskt förflyttade tingen, som i sin egenskap av fysiska fragment har möjlighet att förmedla och ge auktoritet åt försvunna eller avlägsna helheter som mångsinnliga, fullskaliga och kroppsligt förnimbara. Att få umgås med de magasinerade tingen på ett sådant sätt är emellertid en exklusiv och – i vissa fall till och med omöjlig – verksamhet.

Johannes Fabian har påpekat att föremål som kommit att ingå i samlingar har fått behålla bara precis så mycket materialitet som krävs för att de, för den stora allmänheten, ska kunna tjänstgöra som tecken i representerande system.⁴⁸ Samtidigt och paradoxalt kan de kulturellt avskilda och upphöjda ting som visas på utställningar upplevas som materiellt *förtätade*. Som Daniel Miller påpekat bör en antropologisk förståelse av materialitet inbegripa det materiellas upplevda relativitet: just sådant som tillerkänns en hög grad av andligt eller symboliskt värde, tillskrivs ofta en särskilt kondenserad och påtaglig fysisk närvaro.⁴⁹ Att vissa ting närmast tycks vibrera av oåtkomlig sensualism bakom monterglasen, hör i ljuset av ett sådant resonemang samman med att de är tabuerade och värdemässigt kondenserade, ungefär som en kungakropp eller helgonrelik. Men kanske blir museiföremålets sinnliga dimensioner också särskilt pockande för att de presenteras visuellt

och alltså måste *föreställas* som multisensoriska? Också museibutiker-
nas särskilda lockelse kan kopplas till detta fenomen; där erbjuds ju en
form av kompensatorisk tillgång till föremål, som liknar de utställda,
men som man – äntligen – får lov att äga och hålla i. Den här artikeln
handlar nu inte om föremål som finns till salu eller visas upp på muse-
er utan om de utställda delarna av samlingarna och om den mediali-
tet dessa kan sägas besitta. När det gäller ett sådant svåråtkomligt stoff
blir frågan om materialitet ännu mer komplicerad.

Att den *individuella* samlingen skulle vara en analytisk ingång i mitt
arbete med den nämnda inventeringen kändes självklart i början av stu-
dien. Med tiden blev jag allt mer tveksam till det. Ett påtagligt resul-
tat av arbetet med att rekonstruera de utvalda samlingarna var att före-
ställningen om samlingarna som tydliga och lättåtkomliga helheter var
ett slags chimär. I arkiven närvarade de individuella samlarna visserli-
gen tydligt. Genom att varje förvärv noterats i museets generalkatalog
under donatorns namn (och förvärvets årtal) fungerade personnamnen
också som den huvudsakliga ingången för eftersökningar av föremål.
Bland museipersonalen bekräftades det dessutom genom ett muntligt
referenssystem. Man talade dagligen om Lamans samling, eller om He-
dins. Uttryck som ”den där finns i Möllers” eller ”visst innehöll Lin-
dahls en sådan där?” bekräftade den individuella samlarens aktörskap
och symboliska ägande samtidigt som det förmedlade en bild av att sa-
kerna låg prydligt förvarade i samma ordnande mängdlära. I själva ver-
ket var det ett styvt eller kanske till och med omöjligt arbete att återska-
pa en sådan helhet fullständigt som materiell realitet.

Det nämnda kryssandet – mellan arkiv, texter skrivna av samlarna
själva, utställningskataloger, korrespondens mellan samlare och mu-
seer och föremålsförrådet – förde mig genom årtionden av skiftande
konserveringsprinciper, utställningsetetiker och vetenskapliga para-
digm. Det gick inte att leta fritt utan bara att beställa utvalda ting via
konservatorerna vilket gjorde att jag var i händerna på deras gräns-
dragningar. Även om jag fick hjälp att ta fram och fysiskt undersöka
merparten av de föremål jag önskade var det också ett faktum att jak-
ten på samlingarna – som de individbundna performanser jag bestämt
mig för att förstå dem som – så fort jag envisades med att få tillgång till
dem som något materiellt existerande skapade luckor och frustrerande
upptäckter av utlånade, bortbytta, alltför svårflyttade eller helt enkelt
sammanfallande, förstörda eller försvunna ting.

Man kan dra flera slutsatser av detta. En är att samlingarna som helhet bevarats tydligare i arkivmediet än i föremålsmediet, en annan att inte *ens* på museet, en plats så genomsyrad av modernitetens drömmar om ordning och ordnande centrum, fanns någon entydig ordning. För att tala med John Law fanns där visserligen gott om ordnande – i verbform – men inte om ordning – som substantiv.⁵⁰ Att jag blev förvånad över det är förstås också belysande. Uppenbarligen hade jag svårt och låtit mig styras av vad som medierades genom arkivaliska och andra praktiker snarare än av tingens konkreta befintlighet.

Ett resultat av det envisa försöket att undersöka samlingarna som fysisk realitet var insikten att de, om man ska hårdra det, bara existerade som fullständigt sammanhållna och individbundna helheter i arkiven och det muntliga referenssystemet. Det var också där som de tydligast förmedlade samlarnas erfarenhet och identitet, ofta på sätt som mer eller mindre uppenbart var präglad av samtida berättelser om raser, klass och kön. Mediet, som tycktes omvandla föremål från olika delar av världen till anonyma representanter för folkgrupper och svenska (företrädesvis manliga) samlares bevarade och namngivna identitet, fick legitimitet genom att hänvisa till de insamlade föremålens materialitet, men verkade samtidigt paradoxalt i någon mån oberoende av denna. Samlingens medialitet är snarast effekten av ett nätverk av ömsesidigt refererande medier. Föremålens olika sätt att närvara på museet – som objekt, teckningar, fotografier, måttangivelser, unika nummer och skriftliga och muntliga beskrivningar – besitter alla materialitet även om den upplevs som graderad genom att de olika medierna kommunicerar *det insamlades* fysiska egenskaper och befintlighet på skilda sätt. Till trots av de många dubbleringarna kvarstår en grundläggande sårbarhet.

Som konkreta föremål låter sig tingen aldrig fångas lika ”helt”. Ordlöst kommunicerande behåller de sin polyfona möjlighet. Kanske är också det ett – mer omedvetet – skäl att förvara dem isolerade? Också genom sin förgänglighet kan det insamlade verka avslöjande, som det lilla klädesplagg jag aldrig fick möjlighet att hålla. När ett av de objekt, som ger institutionen och dess taxonomier trovärdighet, hotar att slita sig ur evighetsanspråkets grepp – och följaktligen också att skapa en glipa i dess svarta låda – är det förstås logiskt att de tabun och regler som omger det blir förnyade och skärpta.⁵¹ Oberörbarheten verkar som ett lås om strukturer som länge bevakats ömsint.

NOTER

1. Artikeln är ett resultat av forskningsprojektet "Förfadern i montern: En postkolonial analys av svenska museisamlingar från Kongostaten", som delfinansierats av Riksbankens Jubileumsfond och initierades vid Etnografiska museet 2004. I Lotten Gustafsson Reinius, "La leçon des choses: La grammaire cachée des collections congolaises dans les musées suédois", *Ethnologie française*, vol. 114, nr 2, 2008, diskuteras ett par av artikelns exempel inom ramen för ett metodinriktat resonemang om "materiella punctum" och de analytiska poängerna med att studera samlingar med flera sinnen. En svensk version med titeln "Elden eller evigheten? En essä om kongolesiska föremål i svenska samlingar" är under utgivning i *Tidskrift för Kulturforskning*.
2. Inventeringen, som ytterst syftade till att underlätta återförande av kunskap om samlingarna till dagens båda Kongostater, genomfördes 2003 med finansiering av Statens kulturråd. Arbetet var tvärvetenskapligt upplagt och genomfördes i samarbete med antropologen och museimannen Carl-Axel Silow. Jag är varmt tacksam för detta lärorika och mycket stimulerande samarbete liksom för all hjälp från kollegor på Etnografiska museet i Stockholm, Världskulturmuseet i Göteborg och SMVK:s kansli.
3. Adam Hochschilds populärhistoriska och indignerade skildring, *King Leopold's ghost: A story of greed, terror, and heroism in colonial Africa* (Boston: Houghton Mifflin, 1998) blev startskottet för ett antal filmer, böcker och utställningar på temat. Historieskrivningen är kontroversiell, särskilt i Belgien där den omvärderar vad som tidigare varit en källa till nationell stolthet och rojalism. Hochschilds dödssiffror – han skattar antalet kongoleser döda till följd av det koloniala intrånget, sjukdomarna och tvångsarbetet i dess följd till tio miljoner – tillhör det som vissa historiker kritiserat.
4. Sedan november 2005 har bland annat vandringsutställningen *Kongospår* turnerat mellan Stockholm, Helsingfors, Köpenhamn och Oslo, i samarbete med Riksutställningar och de etnografiska museerna i Norden. I skrivande stund befinner den sig på Världskulturmuseet i Göteborg. I detta och flera andra sammanhang framhålls att nordborna hade dubbla roller i processen, som aktiva aktörer i kolonisationsprocessens mest skrämmande sidor men också som dess uttalade kritiker. Se utställningskatalogen: Peter Tygesen, *Kongospår: Norden i Kongo – Kongo i Norden* (Stockholm: Etnografiska museet, 2005).

5. Sigbert Axelson, *Culture confrontation in the Lower Congo: From the old Congo kingdom to the Congo independent state with special reference to the Swedish missionaries in the 1880's and 1890's* (Stockholm: Gummessons, 1970). För en samtida och populärt hållen rapport om nordbor i Kongostaten, se den periodiskt utkommande Harald Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo: Svenske, norske og danske mænds og kvinders virksomhed i den uafhængige Congostat* (Köpenhamn: Gyldendalske Boghandel/Nordisk förlag, 1902–1905).
6. Axelson, 217–221; Lasse Berg, *När Sverige upptäckte Afrika* (Stockholm: Rabén Prisma, 1997).
7. Axelson, 274–289; David Lagergren, *Konflikt i Kongo: Mission och stat under gummikrisen* (Hässleholm: Westerbergs förlag, 1970). Wilhelm Östberg, *När Afrika kom oss nära* (Stockholm: Etnografiska museet, 2002).
8. Carl-Axel Silows rapport, som också ger en mer övergripande bild av de nämnda samlingarna finns publicerad på internet. Carl-Axel Silow, *Survey of Congo culture in Sweden* (Statens museer för världskultur, 2005), <http://www.smvk.se/smvk/jsp/polopoly.jsp?d=1260&a=5861> (senast kontrollerad 31/10 2007).
9. Jeffrey Feldman, "Contact points: Museums and the lost body problem", *Sensible objects: Colonialism, museums and material culture*, red. Elizabeth Edwards, Chris Gosden & Ruth B. Phillips (Oxford/New York: Berg, 2006), 245–268.
10. Barbara Kirshenblatt-Gimblett, *Destination culture: Tourism, museums, and heritage* (Berkeley: University of California Press, 1998), 17f.
11. *Ibid.*, 131–200.
12. Igor Kopytoff, "The cultural biography of things: Commoditization as process", *The social life of things*, red. Arjun Appadurai (Cambridge: Cambridge University Press, 1986); Nicholas Thomas, *Entangled objects: Exchange, material culture, and colonialism in the Pacific* (Cambridge: Harvard University Press 1991), 27.
13. Lotten Gustafsson Reinius, *Förfärliga och begärliga föremål: Om tingens roller på Stockholmsutställningen 1897 och Etnografiska missionsutställningen 1907* (Stockholm: Etnografiska museet, 2005), 14–25.
14. I Sverige har etnologiämnet kommit att inrymma och förvalta den folkloristiska forskningstradition – med särskild fokus på expressiv folklig kultur, estetik och form – som i vissa andra länder förblivit en separat disciplin.
15. Bland kulturhistoriska analyser av utställningsmediet kan nämnas Tony Bennett, *The birth of the museum: History, theory, politics* (London/New York: Routledge, 1995) och Kirshenblatt-Gimblett, *Destination culture*, samt i en

- nordisk kontext Brita Brenna, *Disiplinerade drömmar: Verdensutstillinger i London og Paris 1851–1867* (Oslo: TMV/Senteret for teknologi og menneskelige verdier, 1996), Anders Ekström, *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar* (Stockholm: Nordiska museets förlag, 1994), Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars, red., *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen* (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2006) och Mark B. Sandberg, *Living pictures, missing persons: Mannequins, museums and modernity* (Princeton, N.J.: Princeton University Press cop., 2003).
16. I de etnografiska samlingarna i Stockholm finns också ett ansevärt antal objekt, som samlats in för att säkra innebörden av talade ord åt skriftspråk i vardande. När svenska missionärer som Karl Edvard Laman arbetade med att omvandla en lokal dialekt i nedre Kongo till grammatikor och ordböcker för kikongo, som Nya testamentet sedan skulle översättas till, fick de konkreta tingen fungera som stadgande köl och referens.
 17. Föremål 1897.8.9, Etnografiska museet i Stockholm.
 18. W. J. T. Mitchell, "Showing seeing: A critique of visual culture", *Journal of Visual Culture*, vol. 1, nr 2, 2002, 170.
 19. Denna inföll 1906/07 inför den stora etnografiska missionsutställning Erland Nordenskiöld initierade. Gustafsson Reinius, *Förfärliga och begärliga föremål*, 7 ff.
 20. Johannes Fabian, *Out of our minds: Reason and madness in the exploration of Central Africa* (Berkeley: University of California Press, 1983), xii.
 21. "Översikt över samlingar från Kongo vid Etnografiska museet i Stockholm", upprättad 2004 av artikelförfattaren, i Etnografiska museets arkiv samt i författarens ägo.
 22. Ruth Walfridsson, "Från Kongo", *Missionsförbundet* 1896, 259.
 23. Walfridsson, 261.
 24. Ibid.
 25. Axel Svinhufvud, *I Kongostatens tjänst* (Stockholm: Lindfors, 1942).
 26. Ibid., 47.
 27. Ibid., 79.
 28. Jämför Erik Nagels resonemang om hur denna tematik i den homeriska hjälteberättelsen också vandrar in i och strukturerar svenska sjömäns, till Nordiska museet, skrivna berättelser, se dens., avhandlingsprojekt "Berättare i helfigur: Svenska sjömäns brev till allmänheten under det kalla kriget".
 29. Svinhufvud, 221.

30. Föremål 1943.1.41, Etnografiska museet i Stockholm.
31. Feldman, 255f.
32. Marcel Mauss, *The gift: The form and reason for exchange in archaic societies* (London: Routledge, 1990).
33. Jenssen-Tusch; Tygesen, 111ff; John E. Persson, *Den vite mannens grav* (Göteborg: Tre böcker förlag, 1986).
34. Se till exempel Hochschild, och Enid Schildkrout & Curtis A. Keim, red., *The scramble for art in Central Africa* (Cambridge: Cambridge University press, 1998).
35. Korrespondens mellan Gerhard Lindblom och Ludvig Selander bestående av 11 brev och två lappar, daterade mellan 26/2 1934 och 7/1 1935, arkiverade bland Lindbloms övriga korrespondens i Etnografiska museets arkiv.
36. Lindblom till Selander 8/2 1934.
37. Selander till Lindblom 11/2 1934.
38. Lindblom till Selander 22/2 1934 samt 14/3 1934 (där han framför sitt tack för en sändning som uppenbarligen anlönt däremellan).
39. Lindblom till Selander 7/4 1934, och Selander till Lindblom 17/12 1934.
40. Selander till Lindblom 17/12 1934.
41. Föremål 1934. 9.139, Etnografiska museet i Stockholm.
42. Selander till Lindblom 7/1 1935.
43. Amandine Lauro, "Negotiated intimacy? Interracial concubinage and its regulation in colonial Congo before 1940", paper presenterat vid workshopen "Confrontation and conviviality: Negotiating world views, spiritualities and everyday lives in colonial and postcolonial Congo", Köpenhamn 13/1 2007.
44. Om begreppet berättarbarhet, se Amy Shuman, *Storytelling rights* (Cambridge: Cambridge University press, 1986).
45. Jämför Lotten Gustafsson Reinius, "Bogvisiret", *Svåra saker: Ting och berättelser som upprör och berör*, red. Eva Silvéen & Anders Björklund (Stockholm: Nordiska museets förlag, 2006), 50.
46. De roller nätverk och materialitet kan spela för att ge (relativ) hållbarhet åt fördelningen av makt har framhållits särskilt energiskt av Bruno Latour; se till exempel den med Michel Callon författade "Den store Leviatan isärskruvad: Hur aktörer makrostrukturerar verkligheten och hur sociologer hjälper dem att göra det" i Bruno Latour, *Artefaktens återkomst: Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi* (Göteborg: Nerenius & Santérus förlag, 1998).
47. Christopher Woodward, *In ruins* (London: Vintage, 2002), 139.

48. Johannes Fabian, "On recognizing things: The 'ethnic artefact' and the 'ethnographic object'", *L'Homme*, nr 170, 2004, 54.
49. Daniel Miller, "Introduction", *Materiality*, red. Miller (Durham: Duke University Press, 2005), 16f.
50. John Law, *Organizing modernity* (Oxford/Cambridge: Blackwell, 1994).
51. Förenklat avser Latour med svart låda något som för tillfället inte behöver tas under prövning; se till exempel Latour, 19.